

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОСОФСКО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „СОЦИОЛОГИЯ И НАУКИ ЗА ЧОВЕКА“**

Димитър Ангелов Панчев

**ПРОБЛЕМЪТ ЗА ДИСТИНКТИВНИТЕ ИДЕНТИЧНОСТИ ПРИ РОМИТЕ:
ЖИЗНЕНИ СТРАТЕГИИ И ДИСКУРСИВНИ ПРАКТИКИ**

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“

Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата

Докторска програма: Социология

Научен ръководител:

Доц. д-р Стойка Пенкова

Пловдив

2018

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от Катедра „Социология и науки за човека“ към Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ на 13.10.2018г.

Настоящият дисертационен труд „Проблемът за дистинктивните идентичности при ромите: жизнени стратегии и дискурсивни практики“ е с общ обем от 261 страници (увод, три глави, заключение и библиография). Текстът в изложението е подкрепен от 2 фигури, 1 карта и 21 снимки. Цитираната библиография включва общо 318 източника, от които 128 заглавия на български език, 1 заглавие на френски език, 151 заглавия на английски език и 37 онлайн източника.

Състав на научното жури:

Проф. д.с.н. Майя Грекова

Проф. д.с.н. Лиляна Деянова

Проф. д.н.к. Мария Шнитер

Доц. д-р Алексей Пампоров

Доц. д-р Стойка Пенкова

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 04.02.2019г. в сградата на Философско-исторически факултет към Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Социология и науки за човека“.

Съдържание на дисертационния труд

Съдържание

Увод.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Глава 1: Теоретичен модел и методология на изследването	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Показалецът не е дефиниран.	
§ 1.1. Въведение.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.2. Няколко думи за теоретичния „възлов“ модел и основна теза на изследването	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.3. Биополитика, биовласт и конструирането на ромската идентичност	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Показалецът не е дефиниран.	
§ 1.4. Дискурсивното производство на ромската идентичност...	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.5. Относно понятието „дистинктивна идентичност“	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.6. Консуматорска култура и консуматорско общество.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.7. Идентичността, ромите и „Столипиново“ като обект на изследване. Ограничения на изследването	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 1.8. „Моментално“ относно методологията.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Глава 2: Биополитическото и дискурсивното производство на представата за ромското различие.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.1. Ромите в Османската империя	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.2. Българския контекст след Освобождението и биополитиката към ромите	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Показалецът не е дефиниран.	
§ 2.3. Ромите в контекста на социалистическа България.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.4. Биополитическото конструиране на ромите в България след 1989 г.	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Показалецът не е дефиниран.	
§ 2.5. Дискурсивното конструиране на представата за ромското различие	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
Показалецът не е дефиниран.	
§ 2.6. Етнос и идеология в седмичните кинопрегледи.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.7. Идеологическият дискурс и неговата перформативност...	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.8. Седмичните кинопрегледи	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.9. Обобщение	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.10. „Войната на световите“ като културен скрипт	Грешка! Показалецът не е дефиниран.
§ 2.11. „Войната на световите“ като поп-културен феномен.....	Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 2.12. Дискурсивното производство на представата за ромите като „престъпни Други“ .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

Глава 3: Проблемът за дистинктивните идентичности при „ромите“ в квартал „Столипиново“ ..... Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.1. Неформалният квартал и количествените методи. Методологическата скованост и убийството на метода .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.2. Няколко думи относно приписаните идентичности и идентичностите на практика .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.3. Анти-гето и „етнос на хартия“ .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.4. Гето и анти-гето .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.5. „Столипиново“ като социално пространство Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.6. Хетерогенност, хибридность, неформалност ..Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.7. Към една социология на дрейфа .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.8. Относно „щедрата социална държава“ .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.9. Социално неравенство и бедност.....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.10. България в сравнение с Европа .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.11. Към размагьосването на един мит .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.12. Митът за детските надбавки.....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.13. Вместо обобщение (едно отклонение или другото измерение на социалните помощи).....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.14. Институционални взаимодействия .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.15. Районното кметство, структури, незаконни постройки и настаняване в общински жилища .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.16. Ел. снабдяване и ВиК.....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.17. Проблемът с адресните регистрации.....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.18. Социално подпомагане .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.19. Здравеопазване .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.20. Полицията .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.21. Училището .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.22. Обобщение .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.23. Идентичност и консуматорско потреблениеГрешка! Показалецът не е дефиниран.

§ 3.24. Обобщение .....Грешка! Показалецът не е дефиниран.

Заклучение ..... Грешка! Показалецът не е дефиниран.

Библиография..... Грешка! Показалецът не е дефиниран.

I. Актуалност на проблематиката. Цел, задачи и основна теза на изследването.

Едва ли има по-изследвана група от тази на ромите в България¹. Ако преди Ромското Десетилетие (2005-2015) и участието на България в него само инцидентно в публичното пространство се говори за политики на интеграция, асимилация и приобщаване на ромите, то след неговото начало тези проблеми заемат централно място. Свързаните с тях политики се обсъждат в контекста на дебатите за здравеопазването и образованието, при това погрешно приемайки, че ромите са тези, които трябва да се интегрират в българското общество и в образователната система, а не да се говори за политика на „интеграция на българското общество по етнически признак“ (Грекова 2018: 233). За да може да се формира адекватна политика обаче, се появява и необходимостта от прецизиране на демографския инструментариум, чрез който ясно да се установи „точно колко роми има в България“ (вж. Илиева 2013), а оттук да се прецени с какъв мащаб трябва да бъде и националната политика за справяне, или поне за минимизиране на ефектите от социалната изключеност на „Малцинството“². И до ден днешен, когато стане дума за включване и преодоляване на проблемите, свързани със социалното изключване, което диспропорционално засяга ромското малцинство в България, първата

---

¹ За една обширна библиография вж. Пампоров 2006.

² Със самото понятие „малцинство“ в рамките на настоящата дисертация се има предвид не конкретна етнически обособена група, а всекидневна категоризация, която в себе си обхваща определени властови отношения, чиято асиметричност поражда форми на социално неравенство. В този смисъл „малцинството“ винаги бива мислено през фигурите на неоправданост, непривилегированост и лишеност, за разлика от „мнозинството“, чиято фигура е конструирана като носител на „нормалността“, т.е. чрез нея се утвърждават определени социални отношения.

стъпка, която е трайно утвърдена като техника за управляемост, е компилирането на статистика. Проектната дейност на фондациите и неправителствените организации е тясно свързана с броя на бенефициентите и трупането на ядра от участници, с търсене на таргет група. По този начин, отвъд академичните дебати за класифицирането на различните ромски групи, живеещи на българска територия, и стандартното описание на проблемите, пред които те са изправени, получаваме и едно „число“ - броят на ромите в България с неговите времеви и пространствени вариации.

Въпросът за „необходимостта“ от класифициране може би на пръв поглед изглежда от фундаментално значение за държавната интеграционна политика и той започва да се проучва интензивно след началото на демократичния преход, като много от изследователите по темата се опитват да обединят разслоението, което се документира сред различните ромски общности на територията на страната (вж. Пампоров 2006). Този тип класифициране обаче в повечето случаи също е абстракция и рядко може да бъде приложено на практика; хората, към които са прилагани тези категории, рядко се идентифицират с тях, защото част от тях са правени когато все още в България е имало ромски общности, практикуващи традиционни за тях занаяти, а днес по-скоро те съществуват за чисто академично и управленческо-административно удобство (вж. напр. Илиева 2013: 30). Затова и категоризации, които са произвеждани и продължават да се създават повече от две десетилетия, днес не могат да бъдат прилагани, без това да изкривява действителността и начина, по който населението в етнически смесените квартали на Пловдив мисли себе си, например. А както знаем, всяко едно предписание само по себе си създава социална реалност. Такава „социална реалност“, веднъж представена и публикувана в някакъв формат, започва да живее собствено и независимо съществуване. Като следствие от това, „ние“³ сме готови да приемем без възражения, че в квартал като „Столипиново“ „ромите“ са роми, но не искат да бъдат мислени като такива поради етническата стигма⁴, която подобно самоопределение носи със себе си (и

---

³ „Ние“ категорията, която винаги бива мислена посредством съпоставка с „Те“, намира собственото си основание за съществуване във всекидневните интеракции, които не са непременно взаимодействия лице-в-лице, а протичат чрез посредник, например медиите и социалните мрежи. С това не искам да кажа, че не съществуват и обективни различия между тези две категории, но според мен те са следствие, а не причина за съществуването на тези разделения. Самите обективни различия в контекста на дисертационния труд могат да бъдат използвани за конструирането на определен модел на социално пространство, каквото например е „Столипиново“, и са показателни за това как на пръв поглед монолитната категория „Те“ може да бъде разпластена.

⁴ „Стигмата, чийто „маркиран“ субект е носител на трайна различителна черта, изпълнява въпросната категоризираща функция, особено в случаите, когато нейния дискредитиращ ефект е извънредно екстензивен: тук бива квалифицирана една липса, една непълнота, един недостиг, който успоредно с това е и индивидуален недостатък, персонален дефект, личностна незавършеност, накратко – човешко

класификаторите биха предоставили право на избор между няколко различни именування - „йерлии“, „миллет“ или „хорахане рома“), но ще ни се стори абсурдно, например, ако данните от преброяванията на населението покажат, че има регистрирани „ескимоси“ в същия този квартал.

Макар подобна критика да звучи прекалено язвително, тя има своето основание, защото такива обективистки категоризации биват използвани дори когато самият „обект“ на изследване твърди друго за себе си. Такъв проблем съществува и с концептуализирането на понятие като „успех“ и търсенето на „успелите роми“ (Тилкиджиев и др. 2011). Според Тилкиджиев и колектив „успехът няма етнос“, и подобно формулировка със сигурност би спечелила аплодисментите на хора от целия политически спектър в България, които охотно биха започнали да кимат с глава и да твърдят, че това наистина е така, възпроизвеждайки като мантра широко разпространени стереотипи (ср. Пампоров 2009). Подобно теоретично конструиране на група от „успели“ хора с ромски произход само по себе си не води нито до нейното обособяване, дори напротив, то поразително много наподобява и възпроизвежда мисленето за ромите: „Много от успешите роми, с които имахме дълбочинни интервюта, подчертаваха, че **не са отрасли и не са се социализирали в ромска махала, в гетото**“ (подч. мое, Д.П.; Тилкиджиев и др. 2011: 142). По-нататък, в едно от интервютата, един от шефовете на НПО казва за себе си: „**Аз никога не съм живяла в обособен ромски квартал**“ (подч. мое, Д.П.; пак там: 145). Друг от интервюираните, успешен лекар (ром) има следните възгледи за ромите, които де факто дискурсивно възпроизвеждат самото стереотипно възприятие на българското мнозинство за малцинството: „Те са капсулирани... **там в гетото се чувстват щастливи**, сред купчината боклуци. Не можеш да го промениш съзнанието, че всъщност той вреди на себе си. Той е **свикнал, че друг трябва да му даде...** Цял живот чака на ясла – държавата да му даде помощ, държавата да му гледа децата, държавата да дойде да му чисти. **За да получиш трябва да дадеш нещо от себе си.** Поне в това отношение може да ги приучат, **хигиенни навици да придобият**, тия хора да знаят кой в тия блокове къде живее, кой е отишъл да им изкърти дограмите. Аз ли отидох или вие? Нали, те живеят там. Ами като са си ги изкъртили – да се оправят ... **Аз не искам да се оприличавам с тях**“ (подч. мое, Д.П.; пак там: 147).

несъвършенство. И именно стигмата е онази социална пружина или безотказен двигател, конституиращ специално несъответствие, иманентно противоречие, постоянно напрежение между виртуална и актуална социална идентичност“ (Канушев 2018: 87).

Ако подобно разбиране за „успеха“ е свързано с дискурсивното възпроизводство на отношения на социално неравенство, то тогава тези представители на „ромската група“ наистина са „успешни“, защото дори чисто реторически вече конструират представата за „Другостта“ посредством стратегии за оразличаване, които по презумпция са присъщи за „мнозинството“, мислещо себе си чрез социалното конструиране на „*Малцинството*“.

Какво ще се получи обаче, ако проблематизираме подобно елитарно разбиране за „успеха“, за „ромското“, за „Гетото“?

Опита ми да отговоря на този въпрос препраща към разбирането на Пиер Бурдийо за идентичността като залог за символни борби върху различните класификации, които произвеждат социални реалности, а оттук да поставя като основна цел на дисертационния труд **подлагането на критически анализ на представата за „ромската дистинктивна идентичност“**.

За постигането на тази цел в дисертацията проблематизирам начините, чрез които се конструира **ромската идентичност** на две основни нива: първо я поставям в контекста на нейното **1) биополитическо и 2) дискурсивно конструиране**, а като втора стъпка проследявам емпиричните измерения на нейната **дистинктивност** в едно конкретно място, каквото е квартал „Столипиново“.

Така, в рамките на един многоизмерен теоретичен модел, който може да бъде разглеждан като „възел“ от теоретични проблематизации и емпирични случвания, инсценирам диалог между дългогодишната традиция в изследванията върху ромските групи в България и тяхното критическо преосмисляне през теоретични перспективи, които до този момент не са били прилагани към тях. Подобни засрещания между специфични за пловдивската социологическа школа теоретични перспективи, каквито са **историческата социология на дискурсивните практики и перформативната логика на актовете на именуване**, и тяхното прилагане към направени до този момент емпирични изследвания, касаещи различни измерения на ромската проблематика, смятам за необходими, тъй като посредством тях може да се очертаят границите на една критическа социология, която не просто да документира даден проблем, а да го поставя в по-широка контекстуална рамка, чрез прилагането на която той да може да бъде огледан и деконструиран.

Така предложеният в дисертационния труд „теоретичен възел“, има за цел да очертае границите на сблъсъка между придадените и наложените идентичности, които се приписват, от една страна, и възможностите да се конструират **дистинктивни идентичности** в едно ограничено социално пространство, което предпредиатно бива мислено като хомогенно („гето“), но което, използвайки полевата теория на Пиер Бурдийо, и мислейки през неговото разбиране за дистинкцията, би могло да бъде реконструирано като хетерогенно пространство, което е изградено от различия.

Оттук и основната теза на настоящето изследване е, че възможността подобни идентичности да бъдат конструирани в квартал като „Столипиново“ е сравнително нов и до този момент неизследван социален феномен, защото рязко се различава от начините, и стратегиите, посредством които бива конструирана ромската идентичност през оптиката на социалистическата власт, например. Корените на тази нова възможност за изграждане на идентичност трябва да бъдат търсени в един широк спектър от обществени и икономически трансформации, които се случват не само в ромските общности в България, но и в страната като цяло, и изискват ангажиране с теорията за консуматорските общества.

Възможностите на тези **дистинктивни идентичности** са пряко свързани също така с отварянето на квартала не просто в границите на град Пловдив (например като част от клъстер „Махала“ от програмата на ЕСК 2019), но и към икономиките на страните от Западна Европа и Турция, в които местните вземат активно участие. Точно това отваряне, според мен, като следствие носи със себе си и определени нагласи към света, които се превръщат и в практически схеми за възприемане, то формира специфични хабитуси, чрез които различието бива признавано и/или отхвърляно. Така, отвъд проблематиката за стигматизиращото биополитическо и дискурсивно конструиране на ромската идентичност в модуса на определена неравноценност и лишеност, което практико-логически бива мислено като същностно негативно различие (обект на анализ във втора глава), аз предлагам една алтернативна гледна точка върху стратегиите, посредством които тази стигма може да бъде отхвърлена, а определена аксиоматична представа за хомогенно пространство от типа „гето“ може да бъде заменена от представата за една хибридна и хетерогенна реалност, която поражда хетерогенни практики. Същественото за нея е, че идентичността не може да бъде мислена като строго фиксирана, а се оказва изпъстрена с множество **„изключения от правилото“**.

II. „Столипиново“ като обект на изследване

Макар „Столипиново“ отдавна да попада във фокуса на различни социологически, етнологички и антропологични изследвания, документални филми и разследващи журналистически репортажи, всички те страдат от един основен недостатък, който е свързан с поставянето на акцент върху конкретна група, която самото изследване конструира като свой обект – „гето“, „престъпен квартал“, „джендър“, „неформалният лидер“, „детството“ в границите на „ромското“ и т.н. По думите на Алексей Пампоров „в квартали от типа на пловдивския „Столипиново“ ромската и турската етническа общности живеят смесено и е много трудно да се дефинира обемът им, поради особеностите на механизма на идентификация и възможността за смяна на етническата референтна група в зависимост от социалната ситуация“ (Пампоров 2006: 154). Поради тази причина, „Столипиново“ трябва да бъде мислено като едно хетерогенно и хибридно социално пространство, в което не може да се борави с твърди категории и понятия, защото то също е изградено от различни типове противопоставяния, не просто етнически, каквато би била опозицията „турци“ - „бургуджии“, но и такива, които са построени на базата на локална принадлежност, религиозна деноминация, език, занаят, бизнес и предприемачество, консумация и потребление, форми на социален капитал, практики на социална мобилност, образование, престиж – всички те поотделно и събирателно са маркери за заемането на различни позиции в дадено поле. Те изграждат различия, очертавайки граници, които могат да се отместват във времето. Ето защо „да разберем“ „Столипиново“ в смисъла на Бурдийо (вж. Бурдийо 2009) предполага документирането и отчитането на принципите на неговото конструиране като специфично социално пространство, както и експлициране на механизмите за неговото възпроизводство.

Без да претендира за универсална валидност на емпиричните данни, натрупани от разказите на хората, живеещи там, дисертационният труд се опитва генеалогически да изгради модел за споделен свят, който успява да обхване хетерогенността и многообразието на живота вътре в квартала и да отчита спецификите на различните „индивидуални и колективни истории“ (ср. Бурдийо 1997: 21). Затова и моят опит да конструирам „Столипиново“ като един „особен случай на възможното“ акцентира върху различните стратегии, посредством които се конструира **дистинктивната идентичност** не само при ромите, но и при „ромите“ (т.е. тези, които „отвън“ биват описвани като принадлежащи към ромите). Необходимостта от подобно преразглеждане на това какво

всъщност знаем за тази част от градското пространство изглежда още по-належаща поради това, че цяла гама от проекти и инициативи от „Пловдив ЕСК 2019“ спада към клъстър „Махала“, т.е. „Столипиново“. Оттук и желанието различните разкази, включени под формата на теренни записки и извадки от интервюта, да бъдат мислени като въплъщаващи в себе си различни и по собствен начин уникални човешки истории и перипетии, които нямат за цел да скандализират, а да разрушават „граници“, „митове“ и „стереотипи“.

III. Ограничения на изследването

Така проведеното изследване несъмнено има и своите **ограничения**.

Първото от тях е свързано с времевото отместване, според което така изложените в дисертацията емпирични данни не подлежат на верификация, защото представляват личностни наративи от уникални срещания в пространствата на квартала.

Като **второ ограничение** може да се отчете съзнателният избор да не разпластявам в подробности историята на квартала през исторически и архивни материали, а по-скоро да разчитам в изследването си на разказаните по време на теренната ми работа истории. За мен са важни не толкова държавните постановления, заповедите, решенията на общинския съвет, архивните единици от печатни медии и т.н., а „живите разкази“ за тях.

На **трето място**, изборът на изследователските методи несъмнено поставя приоритет на екстензивното натрупване на емпирични данни, чрез което се опитвам да обхвана колко е възможно по-голяма част от квартала, за сметка на едно по-интензивно натрупване на данни, боравещо с малко на брой респонденти, но проследени в дълбочина, което вече е правено при други изследвания на квартала. Така моят поглед върху квартала се опитва да обхване максимален брой гледни точки, но в същото време страда от дълбочината, която едно такова по-продължително изследване би имало, ако разчиташе на такива данни.

На **четвърто място**, и може би това е най-голямото ограничение на изследването, спецификата на квартала до известна степен очертава и спецификата на получените данни и изследователски резултати, и в този смисъл направеното от мен и изводите на дисертационния труд не могат да се прилагат отвъд

„Столипиново“. С други думи, „Столипиново“ е онзи „особен случай на възможното“, който, следвайки Бурдийо, представям като моята гледна точка върху него в рамките на настоящото изследване.

IV. Структура на дисертацията

Първа глава: Теоретичен модел и методология на изследването

Първа глава представя моето предложение за „възлов“ теоретичен модел, в който засрещам няколко различни теоретични перспективи и инсценирам диалози, които до този момент не са се случили. В основата стоят изследванията на Мишел Фуко върху биополитиката и биовластта и за това по какъв начин биха могли да бъдат мислени проблемите на расизма през оптиката на властта (вж. Фуко 2003). Познавам се на Фуко, защото неговата методология ми представя възможна оптика да мислими начините, по които през различните исторически епохи ромските групи най-често са тези, които биват конструирани като носители на отклонението и абнормалността (ср. Panchev 2012). Така например, в Западна Европа през Средновековието тъкмо тяхната неуседналост и мобилност е в основата на това различните суверени да прибегват до едни и същи властови техники, свързани обикновено с жестоки физически наказания в опита си да се справят с техния номадски начин на живот. Историческите изследвания на Марушиакова и Попов на свой ред ни показват, че, тъй като ромските групи, живеещи на територията на Османската империя, вече са уседнали, това изисква други, различни от прилаганите в Западна Европа властови техники посредством които да се упражнява контрол върху тях – заселване в определени махали, данъчно облагане и т.н. Съвсем различни са техниките на управляемост, които се прилагат спрямо ромските групи в края на XIX в. и които намират своя апогей под формата на т.нар. танатополитика⁵ през Втората световна война – без съмнение това са биополитически практики, които са тясно обвързани с възхода на расизма и евгенетиката. И ако биовластта, за която говори Фуко, има за цел да подобрява живота, да увеличава неговата продължителност, да дисциплинира, то расизмът „е средство най-сетне да се внесе разрив в тази област на живота, за която властта е поела грижа: разривът между онова, което трябва да живее, и онова, което

---

⁵ Танатополитиката, или политиката на смъртта, е понятие, което заемам от Мишел Фуко. Перефразирайки Фуко, тук мога да кажа че танатополитиката е тясно свързана с удържането на логиката, че защитаването на „чистотата“ на дадено население означава не само физическо унищожаване на определени групи от него, които биват мислени като заплаха, но също така и тяхното физическо „затваряне“ в лагери, например (вж. Фуко 2003).

трябва да умре“ (Фуко 2003: 288). Расиализирането на ромите и тяхното хомогенизиране в една дискурсивно произведена (по-незначителна) расова група легитимира тяхното физическо унищожение в концлагерите, но и извън тях.

След края на ВСВ биополитическото конструиране на ромските групи вече започва да се мисли не само през различни фигури на лишеност, но и през форми на дистинктивност⁶. Именно това налага създаването на нов тип биополитика, която - според мен - по своя замисъл е близка до начина, по който Мишел Фуко описва конструирането на работническия квартал през XIX в. : „... [Т]ой в известен смисъл перпендикулярно артикулира дисциплинарни механизми за контрол над тялото, над телата, чрез своето разпределение, чрез самото разкрояване на града, чрез локализирането на семействата (всяко в отделна къща) и на индивидите (всеки в отделна стая). Разкрояване, поставяне на индивидите във видимост, нормализиране на поведението, нещо като спонтанен полицейски контрол, който се упражнява по този начин чрез самата пространствена диспозиция на града...“ (Фуко 2003: 283).

Именно тези техники на биополитическо и визуално конструиране на градското/селското пространство са основният акцент във втора глава, поставен чрез анализа на серийни данни от седмичните кинопрегледи⁷. Основната ми теза в тази връзка е, че биополитическото конструиране на градските пространства намира своите проявления и в техниките на дислокация и преместване във физическото пространство, посредством които различните ромски групи в България (но не само там) биват разселвани още от началото на XX в. Това е важен пункт в анализа, защото става ясно, че подобни биополитически практики за овладяване и контрол над ромското население предхождат идеологията на социалистическия режим за изрядните „работнически квартали“, в които се смесват различните етнически групи. И ако преди 1944 г. акцентът пада върху разделянето и отделянето, то ще видим по какъв начин през 60-те и 70-те години акцентът вече се измества към „живеенето заедно“, удържайки логиката на

---

⁶ На това обръщам внимание в раздела „Етнос и идеология в седмичните кинопрегледи“.

⁷ Седмичните кинопрегледи могат да бъдат мислени като „функциониращи нормализиращи машини“ (Деянов 2006б: 138). Изборът на седмичните кинопрегледи като емпирични данни е продиктуван от следните съображения: както би казал Деян Деянов, чрез тях в публична форма се превежда частния – както всекидневен, така и исторически – опит, чиято символна ефикасност надхвърля ефикасността на учебника по история и на вестника, тъй като кинопрегледите придават допълнителна плътност на общите места на паметта, но също така придават живот, *плът и кръв* на самите герои и анти-герои на социализма. Те фокусират върху себе си зрителският поглед и като следствие – зрителят се идентифицира с предложеното му под формата на образи, т.е. „кинопрегледите произвеждат видимости и изказуемости“ (Деянов 2006б:139-140)

режима, според която в България няма етнически обособени групи, а всички са граждани на републиката.

В тези нови пространства, в които се разселват различните ромски групи, властва Нормата. Посредством нея се определят границите на нормалност, и в този смисъл нейната основна цел е чрез обитаването на тези смесени квартали „да научи“ ромите на правилното поведение и да ги дисциплинира – първо посредством тяхното образование, а впоследствие и посредством превръщането им в социалистически работници в различни заводи и фабрики, заемащи значително по-ниски позиции в трудовата йерархия. Без съмнение обаче, в тези нови пространства биополитиката се проявява не просто като премествания, измествания и дори фиксиране в пространството, но и като **управление чрез неща/вещи**. Тази биополитика, според мен, дисциплинира в определени практики на потребление: така например една спалня „Приста“, както става ясно в един от седмичните кинопрегледи, се превръща в символ, чрез който се очертават границите тъкмо на определена дистинктивна идентичност – тази на рома като онзи, който не само е част от „нас“, но който вече е станал като „нас“. По подобен начин днес практиките на потребление също **управляват** процесите на конструиране на ромската идентичност и чрез тях се упражнява символно насилие (вж. Бурдийо и Вакан 1993) посредством утвърждаването и натурализирането на социалните разлики.

Това ми дава основания в **параграф 1.4.**, стъпвайки върху перформативната логика на актовете на именуване и историческата социология на дискурсивните практики (вж. Пенкова 2013), да покажа как говоренето за ромите в своята същност представлява идеологически дискурс, чиято *символна ефикасност* е възможна благодарение на това, че посредством него се придават „утвърдителни и отрицателни идентичности, които са същностни ..., а не са фактически придобити“ (Деянов 2006а: 303). Освен това, този идеологически дискурс е *перформативен* - чрез него се извършва действие - например именуването на дадена група като такава-и-такава води до това, че посредством самия акт на именуване тя да придобие и собственото си съществуване, т.е. да се превърне в социална реалност. Именуването на дадена група (в настоящия случай етническа, но от само себе си се разбира, че можем да говорим за всяка една социална група, дори и за социални класи, защото - перифразирайки Пиер Бурдийо – тяхното съществуване или не-съществуване само по себе си е залог за символна борба), а с това самото конструиране на нейната идентичност, по необходимост винаги се полага в някакво дискурсивно поле, а оттук – именуването като действие може да бъде мислено

посредством аналитиката на *дискурсивните идентичности* (ср. Пенкова 2013). Тези идентичности не са предзададени, а са обусловени в рамките на дадена ситуация, могат да бъдат променяни, утвърждавани или отхвърляни, и в този смисъл тяхната нефиксираност предполага и един постоянен процес на разпознаване и признаване, както на „себе си“, така и на „другите“ (пак там). Нещо повече, това са идентичности, които се мислят *релационно* (ср. Петков 2014) и които се преутвърждават в хода на конкретните взаимодействия, т.е. дискурсивната идентичност предполага непрекъснато взаимно препотвърждаване на само-идентификациите и идентификациите в хода на интеракциите (ср. Пенкова 2013).

В допълнение представям тезата, че **приписването на такива идентичности създава представата за обобщен и хомогенен образ на Другия и по този начин всъщност се отрича възможността тези, които са превърнати в обект на даден дискурс (и в същото време са лишени от достъп до неговия порядък), да бъдат притежатели на няколко отделни идентичности в зависимост от полето, в което са разположени.** Актовете на негативно именуване създават социална реалност, те утвърждават и препотвърждават практическите схеми, посредством които се възприема и третира другостта. Такова съотнасяне само по себе си възниква като решение на дадена криза, която се наблюдава в обществото, но то се основава на остра поляризация и противопоставяне и като такова е предпоставка за нейното задълбочаване, т.е. решението се превръща в „самоизпълняващо се пророчество“.

Оттук и представеното в **параграф 1.5.** собствено разбиране за дистинктивната идентичност изведено от разбирането на Пиер Бурдийо за дистинкцията и критическия коментар на Деян Деянов към него. Приемам, че **дистинктивната идентичност е свързана с борбата за отличаване, която се води за придобиване на достъп до определени ресурси (не просто материални такива, но и символни) и която символизира желанието за придобиването на определен социален статус и неговото изживяване и затова в нея са закодирани определени социални отношения, които не просто генерират, но и утвърждават форми на социални неравенство, което бива субективно изживявано; а това е така защото липсата на възможност за придобиване на даден социален статус неминуемо води и до приписването на определени стигми върху тези, чийто житейски траектории са белязани от невъзможността за участие в подобни символни борби за отличаване.**

Самото разбиране за дистинктивна идентичност обаче не е еднозначно, защото полага социалните отношения в плоскостта на бинарните опозиции. Иначе казано, понятието няма за цел просто да покаже как се „върши“ изграждането на **негативна идентичност** спрямо ромите, а по-скоро да интерпретира **позитивната дистинктивна идентичност** и стратегиите, посредством които тя се манифестира от жителите на квартал „Столипиново“. В този смисъл моето разбиране за дистинктивната идентичност при ромите е близко до това на Бурдийо и неговото разбиране, че тези, чиято идентичност е белязана от дистинкцията, „могат да утвърждават своята отличителност без да се стараят [...]: на тях им стига да са това, което са, за да бъдат това, което трябва да бъдат“ (Бурдийо 1993: 17). Несъмнено обаче тук е необходимо и уточнението, направено от Деян Деянов: „теорията на Бурдийо не се отнася до т.нар. ефект на *self-made man*; в случая се има предвид съотв. „строителят на социализма“, който, така да се каже, „сам е построил себе си“ (Деянов 2006б: 142). И ако Деянов тематизира дистинктивната идентичност, използвайки емпирични данни от седмичните кинопрегледи, отнасящи се именно до „строителите на социализма“, то моето разбиране не остава при него, а мисли чрез него: **дистинктивни са тези, които не са лишени и изключени, а са изключения, т.е. те „сами са направили себе си“ и точно това ги прави отличителни, като в същото време тяхната отличителност започва да се привижда като природа и бива натурализирана.** Такива, например, са занаятчията дърводелец, който е единствен в квартала, или местният неформален лидер, сутеньорът и пласьорът⁸, които „сами са направили себе си“ и са „станали това, което са“, но също така и младежите, които имат дистинктивен стил на живот и потребление, което ги отличава от околните, тоест в тази дистинктивност, както стана дума и по-горе, са закодирани определени социални отношения.

Теоретичната обосновка за това как дистинктивната идентичност може да бъде мислена през потреблението и консуматорските общества представям в **параграф 1.6.**

Квартал „Столипиново“ като обект на изследване и по-горе изложените ограничения на собственото ми изследване представям в **параграф 1.7.** В него критически осмислям проблема за идентичността в рамките на предишни изследвания,

---

⁸ С това, разбира се, не целя да стигматизирам, да маргинализирам и да именувам негативно, а по-скоро да покажа, че такъв статус по-скоро е средство за постигането на крайна цел, каквато е самоприписването на дистинктивна идентичност посредством ангажирането с определени практики на потребление, стратегия, която е пространно тематизирана в *Престъпни идентичности и консуматорска култура* (вж. Hall et al. 2008).

които са правени на територията на квартала. Проблемът за несъвпадението между теорията и практиката, касаещи именуването на различните групи в „Столипиново“, преосмислям през необходимостта за изследователската рефлексивност-рефлекс, тематизирана от Пиер Бурдийо: рефлексивност, която „предполага непрекъснато критическо „връщане“ на учения назад към собствената му практика като теоретик и осъществяване на социологически анализ на „социалните условия за възможност на знаещия „субект“ [...] изисква систематично поставяне под въпрос на всекидневните очевидности на учения и заскобяване на неговите практически интереси, породени от това, че той е действащ агент в „света на действието“ още преди да бъде изследовател“ (Пенкова 2013: 87).

В следващия **параграф 1.8.**, тръгвайки от една критика на традиционните методологически подходи, показвам как практикуването на етнографията като метод в нейния класически вид предполага придържането към определено предписание или скрипт за това „какво да се прави на терен“. Този тип предписания обаче реално никога не могат да бъдат приложени на практика, „те винаги са в процес на договаряне с обекта на изследването, етнографският подход се изобретява на самото място, той захвърля изследователя в един интерактивен и понякога двусмислен процес, в който чрез самите чисто човешки взаимодействия се създава социална реалност“ (ср. Ferrell 2009: 12-13). Свободата от методологическа ограниченост (която не означава, че работата на терен няма своето етическо измерение, което винаги трябва да бъде взимано предвид) позволява създаването на трайни и близки връзки, тя превъзможва разграничението между „изследван“ и „изследващ“, формира чувствителност към чисто онтологическите проблеми на хората, които ни заобикалят, позволява развитието на активизъм, подпомага хората „отдолу“ и в този смисъл етнографията изчезва като метод, тя се превръща в начин на живот и на съществуване в света, повече като онтологична ориентация, отколкото като методологическа техника (Ferrell 2009: 15-16).

„Убийството на метода“ не означава край на социалните изследвания, а означава ангажираност със света, потопеност в него. Това налага използването на неklasическа методология, която съчетава дълготрайното присъствие в квартал „Столипиново“ с практикуването на форма на активизъм в рамките на една **въплътена рефлексивна социология**. Тя има за цел не просто да разбира и документира, но и да подпомага според необходимостта изградената мрежа от респонденти и контакти при разрешаването на макар и на пръв поглед всекидневни проблеми. По този начин, както

вече споменах, правенето на етнография „отдолу“ позволява на изследвателя да предостави възможност на хората, живеещи в квартала, да говорят за себе си, т.е. да даде *„гласност на тези, които са лишени от право на глас“*.

Предложената от мен алтернативна методология вероятно задава повече въпроси и възможности за проблематизиране на места като „Столипиново“, отколкото експлицира възможни изводи. Самата методология, макар да е пригодена за нуждите на изследването, е достатъчно гъвкава и приложима и в други подобни контексти, доколкото е не метод, а *определена изследователска нагласа през ангажираност със и засегнатост от света*.

Събраните емпирични данни, които по-нататък подробно са представени в трета глава, тук са уплътнени чрез анализ на различни дискурсивни фрагменти, събрани по време на мониторинга на някои от българските медии в периода септември-октомври 2015 г. Те се съпоставят със специално сериализирани за нуждите на дисертационния труд визуални данни от седмичните кинопрегледи. Подобно съпоставяне е необходимо, за да се експлицират промените в начина, по който се мисли исторически ромската идентичност – от включващото и асимилиращо *„различаващи се, но трябва да станат като Нас“* към изключващото *„те нямат нищо общо с Нас“*, поставящо акцент върху преекспонираните и конструирани „видими“ различия. Според Мишел Фуко, *„всяко отношение на властта използва различия, които са за него условие и резултат“* (Фуко 1992: 78).

Завършвам анализа с краткото обобщение, че негативната идентичност на ромите може да бъде мислена като форма на биополитика, която създава форми на социално неравенство и представлява форма на държавен расизъм (вж. Фуко 2003); при това нейните корени, както показват анализите в предишните параграфи, могат да бъдат търсени и в исторически план. Подобна стъпка е необходима, защото тя улеснява отговора на въпроса какви са историческите условия на възможност за „случването“ на „Столипиново“ такова каквото е днес и едновременно с това откроява техниките и механизмите на властта, показвайки по какъв начин техните крайни резултати всъщност стоят в основата на изобретяването на (ромското) различие.

Втора глава: Биополитическото и дискурсивното производство на представата за ромското различие

Втора глава подробно се спира и разглежда в исторически план различните модели на биополитика и управляемост, посредством които се изгражда представата за различността на ромското „малцинство“. Анализът проблематизира как биополитически биват изградени градските пространства, от които ромското население бива изтласкано. Предприемането на подобен ход е необходимо, за да покаже, че не „ромското различие“ стои в основата на процесите на маргинализация на различните етнически групи, а тъкмо представата за „ромското различие“ оправдава тяхното изтласкване в периферията на социалното, където то прераства в представата за „ромското различие“.

В тази глава стъпвам върху обстояйните историческите изследвания, направени от известни циганолози и социолози в България. Представям изследванията на Елена Марушиакова и Веселин Попов върху ромите в границите на Османската империя, в следосвобожденска България и през периода на социализма. Направените от мен проблематизации могат да бъдат мислени като скромно допълнение към обширните изследвания на Алексей Пампоров върху ромското всекидневие в България и начина, по който негативната представа за ромите бива конструирана в печатните медии. Тук като основна изходна предпоставка се използват и изследванията на Майя Грекова върху социалното конструиране на „Малцинството“, както и нейните критики на т.нар. „политики на интеграция“. Важен акцент са и изследванията на Илона Томова, които интерпретират ситуацията на ромите след началото на демократичните промени в България. В допълнение към тях се позовавам и на пространните исторически изследвания на признати чуждестранни циганолози като Майкъл Стюарт, Золтан Барани, Ангус Фрейзър, Дейвид Кроу, Карол Силвърман. Този подробен исторически преглед няма за цел просто да повтори вече направени систематизации, каквито са тези на Алексей Пампоров (2006) и Майкъл Уийдс (2011). По-скоро замисълът на тази глава от дисертацията е да мисли чрез тях, поставяйки ги в контекста на проблематиката, която Мишел Фуко развива в своите изследвания върху властта, а именно биовластта и биополитиката⁹ - нещо, което е смислов акцент на **параграф 1.4.**

Следвайки тази линия, в **параграф 2.2.** представям няколко примера, които са показателни за това как ромите биват изтласкани от централните градски пространства. По подобен начин се случва и „създаването“ на квартал „Столипиново“. До 1889 г.

---

⁹ Под биополитика разбирам „начина по който след XVIII в. са се опитали да рационализират проблемите, поставени от управленческата практика, що се отнася до проблемите на всички живи същества, считани за население (population): здраве, хигиена, раждаемост, дълголетие, раси ...“ (Фуко 1992: 82).

сламените колиби на ромите са били пръснати из територията на град Пловдив. След поредната епидемия, управлението на града набързо приема предложението на Хигиеническият окръжен съвет и на 25 април 1889 г. решава всички сламени колиби из града да бъдат изгорени, а ромите да получат нови жилища в квартал „Столипиново“, което дотогава е било село Йени кьой. В началото на XX век, когато големи групи български бежанци от Македония и Тракия се заселват на юг от Централната железопътна гара на Пловдив в така наречения квартал „Кючук Париж“, се предприемат мерки всички жители на вече съществуващата там ромска махала също да бъдат изселени в „Столипиново“ (вж. Avdzhieva et. al. 2016).

В следващия **параграф 2.3.** представям стратегиите, посредством които се случва биополитическото конструиране на ромите през периода на социализма. На властовите техники, които са свързани със забраната за номадски начин на живот, задължителната уседналост, постоянното местожителство и работа, представляващи по замисъла си една дисциплинираща политика, като контрапункт представям житейската траектория на един от моите респонденти, който през периода на социализма може да бъде мислен като носител на *дистинктивна идентичност*, но чието биографично *illuſio* след 1989 г. се е превърнало в илюзия.¹⁰ Недостатъците на тази биополитика дават своите видими резултати след началото на демократичните промени в България, когато голяма част от ромските групи биват поставени в по-неизгодна позиция в сравнение с останалите етнически групи, живеещи на територията на страната (**параграф 2.4.**).

Този важен социален проблем анализирам като въплъщение на една задълбочаваща се тенденция, насочена към криминализиране и наказване на формите на т.нар. „напреднала маргиналност“¹¹ (Вакан 2012). Тя намира своите техники за дисциплиниране, от една страна, посредством изграждането на механизми за пространствена сегрегация и дислокация (с различен успех), но и в същото време цели активното прочистване на градските пространства от „проблемните групи“ и създава

---

¹⁰ Превръщането на *illuſio*-то в илюзия и неговото теоретично и емпирично изследване през проблемите за противоречията на наследството, неуспешното и успешното самонаследяване се разработват от пловдивската школа по социоанализа, която преосмисля само скицираната идея за социоанализа на Пиер Бурдийо.

¹¹ За своето понятие Вакан дава следното определение: „Квалификаторът „напреднала“ се използва, за да покаже тези форми на маргиналност, които не са *зад гърба ни*; те не са остатъчни, циклични или преходни и не могат постепенно да бъдат реабсорбирани от „свободния пазар“, т.е. посредством по-нататъшно комодифициране на социалния живот, започвайки с основни публични блага и услуги, или посредством (защитните или дисциплинарни) действията на социалната държава. По-скоро те са *пред нас*; те са гравирани на хоризонта на съвременните общества“ (Wacquant 2008: 232).

след себе си практики на „дрейф“¹² (Ferrell 2012) – състояние което не просто е свързано с постоянна мобилност, а може да се мисли онтологично, доколкото удържа в себе си пречупени жизнени траектории и биографичен опит, които могат да бъдат реконструирани от изследователя от разказите на изследваните агенти (вж. Бурдийо 1997). Така направеният от мен исторически преглед в рамките на **параграфи 2.1.-2.4.** има за цел да постави една контекстуална рамка, която се опитва да даде обяснение защо се появяват пространства като „Столипиново“ и как част от неговите жители преживяват отредените им в социалното пространство позиции на „структурни жертви“ (по Бурдийо).

На следващо място се спирам на дискурсивното изграждане на образа на ромите като обобщен „Друг“, посредством който се удържа представата за „нас“ самите (**параграфи 2.5.-2.12.**). Начинът на конструиране на негативните идентичности на ромите се извършва в определено дискурсивно поле, което е основано на **различието**. Подобно разбиране за дискурсивно изграждане на идентичности е част от проблемите, които се разглеждат от **историческата социология на дискурсивните практики** (вж. Пенкова 2013). Самото дискурсивно поле обаче не предполага строга фиксираност на идентичностите, а има своя вътрешна логика и динамика, посредством които оразличаването се осъществява и създава. Двигателната сила на този процес предполага една общо споделена представа за това какви типове поведение биха могли да се охарактеризират като отклонение от доквично предписаното такова. Едновременно с това, обаче, възможността да бъдат изградени такива фундаментални разграничения изисква и достъп до властови ресурси, чрез които да се утвърди различието.

Стъпвайки върху практическата логика на актовете на именуване и поставяйки ги в контекста на емпиричните серийни данни от седмичните кинопрегледи и дискурсивните фрагменти от медийния мониторинг, представям една гледна точка върху това *как се променя дискурсивното изграждане на ромската идентичност в рамките на две различни исторически епохи*. При седмичните кинопрегледи виждаме как идеологическият дискурс поставя акцент върху дисциплинирането и нормализирането на онази обособена група от населението, която по този начин се превръща във властови

---

¹² Според Феръл състоянието на дрейф се характеризира с липсата на ясна посока: „Дрейфът, изглежда, обхваща настоящия опит, съществува като нормативна, така и пространствена дислокация, то е резултат както от икономическото развитие, така и от икономическия колапс, и процъфтява точно в тези ситуации, които трябва да го удържат...“ (Ferrell 2012: 241).

обект - крайната цел е превръщането на представителите на „Малцинството“ във въплъщение на „новия социалистически човек“ (**параграфи 2.6.-2.9.**).

Представените данни експлицират символната ефикасност на подобен дискурс показвайки по какъв начин представителите на „Малцинството“ вече са част от „Нас“. Струва ми се, че тъкмо в този смисъл можем да говорим за конструирането на представа за обща национална идентичност, според която „всички“ биват мислени като граждани на НРБ. Така представеният анализ не противоречи на вече извършените исторически изследвания върху ромите през периода на социализма. Въпреки това, използването на подобен тип серийни данни от кинопрегледи представлява **своеобразен принос**, който критически осмисля начините, по които бива обговаряна политиката към ромите в публичното пространство. Едновременно с това анализът показва как действа властта като „нормализираща машина“ (Деянов 2006б), успявайки не просто идеологически да интерпелира тези, към които е насочена, но и да дисциплинира техните тела и обитаваните от тях пространства.

Дискурсивно изградената идентичност на ромите, която ги представя като пълноправни участници в строежа на социалистическото общество, по-късно бива заменена от друг хомогенизиращ и есенциализиращ образ в границите на едно изключващо и маргинализиращо „демократично“ управление, който поставя акцент върху ромската Другост, а оттук и върху мотива за етническото „свръхразличие“. В този смисъл „ромското“ вече бива мислено като свръхопределено, като носител на негативното, а причината за това се крие в необходимостта (и невъзможността) „мнозинството“ да намери своето собствено място в границите на едно общество с разклатени устои. Това изисква преосмисляне на собственото място за принадлежност не посредством традиционни схеми за самоопределение като работа, семейство, локална общност (защото границите, които ги удържат не са стабилни, а постоянно се поставят под въпрос и са аморфни), а чрез противопоставяне и актове на именуване, които имат определена перформативна логика – **да определят границите на „Нас“ самите през възприятието за това кои и какви са „Те“.** Тази теза се поставя в дисертационния труд през анализа на емпиричните данни, събрани по време на медиен мониторинг. Наред с това, анализът се опитва да експлицира стратегиите, чрез които бива обговаряна приписаната отрицателна ромска идентичност – както под формата на културен скрипт като този за „войната на световите“ (**параграфи 2.10.-2.11.**), но също и като обобщена фигура на едни „престъпен Друг“ (**параграф 2.12.**). Едновременно с това се

проблематизират механизмите и стратегиите, чрез които всекидневната представа за квартал „Столипиново“ като „гето“ бива дискурсивно конструирана в медийното пространство.

Именно в този теоретичен бекграунд се задава смисловият контекст, който е отправна точка за анализа и интерпретацията на емпиричните данни, натрупани в хода на теренната ми работа в квартал „Столипиново“ – теоретичен и смислов залог на следващата глава в дисертационния труд.

Трета глава: Проблемът за дистинктивните идентичности при „ромите“ в квартал „Столипиново“

Тази глава от дисертационния труд представлява своеобразна покана да преосмислим какво всъщност знаем за квартал „Столипиново“ и неговите жители, да се дистанцираме от обичайното стереотипизиране и да потърсим един алтернативен поглед върху тази „периферна“ част на града, в който живеем. В рамките на едно негласно споразумение, когато в публичното пространство се спомене „Столипиново“, това име неминуемо задвижва логическа верига, в която преобладават не просто пейоративно натоварени асоциации, но също така и една всеобхващаща и изкуствено наложена стигма, която поставя всички негови обитатели под общ знаменател – това е „*цигански квартал*“ или „гето“. Подобно именуване по своята същност обаче представлява идеологически дискурс, чиято *символна ефикасност*, както споменах и по-рано, е възможна благодарение на това, че посредством него се придават утвърдителни и отрицателни идентичности. Неговата *перформативност* в този случай касае поставянето на знак за еквивалентност между едно пространство и неговите обитатели: „*щом са цигани, значи живеят в гето, а щом е гето – значи там живеят цигани*“. Посредством акта на именуване тези категоризации придобиват собствено съществуване и се превръщат в реалност.

На тази представа за квартала, тръгвайки от една критика към конвенционалната количествена методология за социални изследвания (**параграф 3.1.**), в дисертацията се противопоставя понятието на Лоик Вакан за „анти-гето“ (вж. Wasquant 2008) (**параграф 3.3.-3.4.**). Може да се обобщи, че увеличаващата се хетерогенност, липсата на възприемане за споделена общност, пропускливите външни граници, които често биват трансгресирани от издигащите се в йерархичната социална структура, както и

формирането на колективна идентичност, която може да бъде само негативна и териториална, са онези характеристики, които описват *анти-гетата*. За разлика от Вакан и неговото разбиране за *анти-гето*, обаче, в следващия **параграф 3.5.** анализът представя една типология на квартал „Столипиново“, имаща за цел да покаже как е възможно в него да съжителстват хора с различен социален статус, които да заемат различни социални позиции в хетерогенното физическо пространство.

По този начин, като основен мотив в дисертацията се откроява **проблемът за социалната дистинктивност сред местните жители, маркиращ различните позиции, които могат да бъдат заемани в това социално пространство и удържащ предпоставката, че те не са фиксирани, а флуидни, хибридни и променящи се във времето (параграф 3.2.; параграф 3.6.)**. Подобен анализ е пряко свързан със структурата на капиталите, които местните притежават, като тук само ще маркирам, че в подобна перспектива най-голям акцент се поставя върху икономическия и социалния капитал като предпоставка за възходяща социална мобилност. Голяма част от темите, които са представени като отделни раздели в тази глава, са структурирани около основните проблеми, които изграждат всекидневието на хората, живеещи в квартала – работата (**параграф 3.7.; параграф 3.11.**), взаимодействията с институциите (**параграфи 3.14.-3.21.**), семейството, бедността, успехът. Те са събрани посредством неконвенционалната методология, която в първа глава положих в рамките на една **въплътена рефлексивна социология.**

Самият брой на информаторите не е представителна извадка за квартала, но максимално обхваща част от възможните жизнени стратегии, които местните използват във всекидневните си взаимодействия, както и позициите, които заемат в „Столипиново“ като специфично социално пространство. По-голямата част от темите, които са обсъждани по време на различните активистки дейности и намеси, в които се включих по време на работата си на терен, предпоставят необходимостта критически да бъдат преосмислени някои широко разпространени митове за квартала и неговите жители – „гето“, „живеещи на помощи“, „роми“ и на които противопоставям понятия като „хетерогенност“, „хибридност“, „неформалност“, „анти-гето“, „работещи бедни“ (**параграфи 3.3.-3.4.; параграф 3.6.; параграфи 3.8.-3.13.**).

Като допълнение към тях в **параграф 3.7.** скицирам възможностите за една социология, която мисли през понятието на Джеф Феръл за „дрейф“ (вж. Ferrell 2012). Ангажирането с подобна идея, която удържа в себе си проблематиката за постоянното

преместване и изместване в пространството и невидимите форми на трудова заетост, има за цел да покаже, че значителна част от проблемите, които се документират на терен, са следствие от криза, която в основата си е онтологична, доколкото е свързана със субективното преживяване на проблемите, които могат да бъдат регистрирани „обективно“ - например ефектите от прехода или последвалата го десетилетие по-късно глобална финансова криза, която не подминава България и която дава своето отражение и върху жителите на квартала. При това става дума за криза, която се движи по повече от една траектория и която не може да бъде обхваната чрез един-единствен анализ или в рамките на една теоретична плоскост. Тя намира своите измерения в пречупени биографични истории и опит, в невъзможността да бъдат синхронизирани биографичното и социалното *illuſio* на даден агент (в смисъла на Бурдийо). Това води до усета за несигурност, за липсата на посока, т.е. за дрейф. Като контрапункт на проблема за липсата на посока и пораждането на усещането за несигурност, в предпоследния параграф от тази глава представям възможностите, които една теория на консуматорските общества предоставя като шанс за преосмисляне на проблема за интеграцията в контекста на модерните консуматорски общества, без обаче да изпада в детайлно и категорично обобщаване на процесите и стратегиите за консумиране на символи и блага, документирани на терен, тъй като не са присъщи за всички (**параграф 3.23**). Идеята на такъв анализ не е да кажа „ромите са консуматори“, а да покаже, че моделите на потребление, които стоят в основата на изграждане на тяхната идентичност, са сходни с тези на „другите“ хора - и няма как да бъде иначе, защото брандовете и местата, които съдържат в себе си символен капитал и могат да оразличават дистинктивно, са едни и същи, те са свързващото звено между това да бъдеш включен в консуматорското общество и да си изключен от него. В този смисъл „Столипиново“ отново не е периферно място, защото то е „заято“ от разпознаваемите маркери, които носят социален престиж в публичното пространство. Възможно възражение тук би било, че голяма част от стоките са по-евтини имитации, които се внасят от Турция, но този параграф не си и поставя за крайна цел да го оспорва. Всъщност, пазарната икономика на квартала не е изключение в това отношение, защото същите брандирани стоки могат да бъдат видени и закупени на всеки един голям пазар, било то във Велинград или в Димитровград. Тяхното локализиране там не е просто екзотика, то е необходимост, а според един от принципите на пазарната икономика – търсенето се определя от предлагането. И този пазар, заедно с марковите стоки, които предлага, се ползва масово, той не се поддържа само чрез местното потребление, а привлича и външни на квартала

хора, които търсят същите марки като тези, които виждат през витрините на някой от пловдивските молове. Иначе казано, става дума за определен модус на потребление, който се е установил като практика. Когато „оригиналът“ е прекалено скъп, то на негово място се появява имитация или артикул с по-ниско качество, но който гарантира възможност за участие в това състезание по показна потребителска способност.

Като своеобразно обобщение в **параграф 3.24.** очертавам някои от основните положения на трета глава, които ще резюмирам накратко. За теоретизирането на „дистинктивността“, основана на способността на местните и на техния практически усет да правят разлики между себе си и околните и в същото време да показват как „те са направили себе си“, са използвани категориите, които самите агенти на това социално пространство използват, за да разположат себе си в света, в който част от тях се оказват захвърлени след 1989 г. Различните позиции, които агентите заемат в така описаното пространство, сами по себе си са променливи, а хибридната природа на квартала предоставя възможности за преживяване на всекидневните ситуации и взаимодействия под формата на функционираща и солидарна неформална икономика. Нещо повече, фрагментирането на социалната тъкан на ромската общност възпрепятства нейното консолидиране под формата на „гражданско общество“, което да може да изисква и отстоява своите позиции пред местните власти (например, за да бъде подобрена само инфраструктурата в квартала, но също и да бъдат предоставени повече възможности за реализация в рамките на формалната икономика).

Това само по себе си предполага друг поглед върху проблема за „успешните роми“ (ср. Тилкиджиев 2011), който не работи с практическите схеми и критерии за успех, тръгващи отгоре надолу – необходимост от „образование“, „интегрираност“ и пр., а по-скоро цели да опише успеха по начин, по който бива мислен от самите агенти – т.е. чрез стратегии тръгващи отдолу нагоре: за едни това е занаятчийската работилница, за други е семейството, за трети е възможността да отличат себе си „консумирайки показно“, за четвърти е перспективата да заминат в чужбина и да не се върнат в квартала, за пети е закупуването на жилище извън квартала и т.н.

Различните жизненни стратегии, които социалните агенти използват, формират и техните възприятия за света, както и начина, по който мислят „себе си“ и „другите“ – без значение дали става дума за местните неформални лидери, различните религиозни водачи, ромите-бургуджии, най-маргинализираните и бедните, най-успешните и привилегированите, или дори за различните географски ареали в рамките на квартала,

които за различни части от населението са натоварени с различни стигми и биват мислени като непристъпни зони.

Събраният и представен емпиричен материал в тази глава няма как да бъде изчерпателен, затова и нейните задачи не са пряко свързани със свръх-теоретизиране на проблема за социалната дистинктивност, тъй като специфичността на емпиричните данни не позволяват да бъдат изградени обобщени социални „идеални типове“ в смисъла на Вебер – няма как да бъде изказана хипотезата, че „всички роми са консуматори“ или че „всички роми са безработни“ или дори че „Столипиново“ е цигански квартал“. Което разбира се не означава, че трябва да отиваме и в другата крайност, т.е. да релативизираме и да търсим уникалната дистинктивност на всеки един агент, без да си даваме в същото време сметка, че извяването на онази „Кой“ идентичност (ср. Deyanov, Sabeva, Petkov 2013) по необходимост се извършва посредством обективации и противопоставяния, които всички агенти правят на базата на собствените си практически схеми.

Заключение, приноси и насоки за бъдещи изследвания

Под формата на своеобразно резюме представям основните изводи и заключения, до които достига дисертационният труд. Част от анализите, които предлагам, са схематични, но те предоставят възможности за няколко различни посоки, в които могат да бъдат продължени следващите изследвания в квартала. В обозримо бъдеще, изследването на ефектите на културната политика на „Пловдив ЕСК 2019“ в рамките на квартала със сигурност би предоставило възможности за причинно-следствен анализ на настъпилите промени, също и ефектите от проектите за десегрегиране на едно от училищата на територията на квартала. Един по-задълбочен анализ със сигурност би могъл да си постави за цел да изследва формите на градски номадизъм, които се практикуват от местните. Макар вече да има направени множество изследвания за формите на мобилност извън страната, предложението за „една социология на дрейфа“, от която в дисертацията са очертани само щрихи, би могла да проблематизира не просто самите форми на мобилност, но също така и контекста, в който те се случват, още повече, че биополитическите режими на управляемост на модерните градове в Западна Европа са пряко свързани с определени практики на изключване, които са диспропорционално насочени към ромите (van Waag 2016). Подобен анализ може да бъде извършен и за

формите на трудова заетост, които са пряко свързани с ношните икономики на държавите-дестинации. От друга страна, по-задълбочени анализи биха могли да поставят акцент върху междурелигиозните и вътрешнорелигиозните взаимодействия между различните общности, които като процесите на религиозна конверсия, които протичат там, все още са слабо изследвани. Давам подобни насоки с ясната цел да покажа, че „Столипиново“ е пространство изградено от различие, топос, който не е статично пано, а пъзел, който се пренарежда и променя и в този смисъл едва ли има по-добра „лаборатория“ от тази, която предоставя многолицев и многопластов обект за социално изследване. Основна мисловна категория за древногръцкия философ Хераклит е „движението“ и един от най-известните му афоризми гласи: „Не можеш да влезеш два пъти в една и съща река“.

В този смисъл потапянето на настоящото изследване в „Столипиново“ представлява само моментна социологическа снимка в рамките на определен интервал, при това кварталът е мислен през същностно важната за настоящото изследване категория „дистинктивна идентичност“.

Приноси на изследването

1. Настоящата дисертация очертава едно иновативно изследователско поле, което ни дава шанс да обясним *защо* и *как* се появяват пространства като „Столипиново“, които макар предпредикатно да биват мислени като „гета“ и стигматизирани пространства, в основата си всъщност са както етнически, така и социално хетерогенни. По този начин изследването може да послужи като основа за бъдещи сравнителни изследвания, касаещи биополитическото конструиране на съвременните градски пространства.
2. Дисертационният труд показва, че появата и продължаващото съществуване на подобни ареали е следствие както от биополитическото, така и от дискурсивното изграждане на представата за *ромското различие*, което бива мислено през идеологизирани представи за неравноценност и лишеност и чието основание може да бъде генеалогически реконструирано.
3. Дисертационният труд предлага анализ на серийни данни, извлечени от седмичните кинопрегледи, показвайки как се обговаря политиката по отношение на ромите в социалистическото публично пространство, както и по какъв начин властта „действа“ чрез подобна „нормализираща машина“, успявайки не просто идеологически

да интерпелира своите субекти, но и да дисциплинира техните тела и да нормализира обитаваните от тях пространства.

4. Дисертационният труд генеалогически изгражда модел за споделен свят, който успява да обхване хетерогенността и многообразието на живота в квартала през спецификите на различните „индивидуални и колективни истории“ и през различните стратегии, посредством които се конструира дистинктивна ромска идентичност.

5. Изследването предлага нова изследователска оптика, която критически преосмисля проблема за „дистинктивната идентичност“ на ромите в квартал „Столипиново“, поставяйки я в контекста на т.нар. консуматорски общества, и която заедно с това очертава границите на квартал „Столипиново“ като специфично социално пространство, изградено от различия.

6. Изследването откроява алтернативни понятия за „хетерогенност“, „хибридност“ и „неформалност“, посредством които могат да бъдат мислени пространства като „Столипиново“ от позицията на една специфично разработена социология на дрейфа.

7. В дисертацията е предложена неklasическа методология за събиране на емпирични данни, т.нар. **въплътена рефлексивна социология**, която, макар да е пригодена за нуждите на настоящото изследване, е достатъчно гъвкава и приложима и в други подобни контексти, бидейки едновременно колкото метод, толкова и *определена изследователска нагласа към света, ангажираност и потопеност в него*.

Използвана литература в автореферата

1. Бурдийо, П. 1993. *Казани неща*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
2. Бурдийо, П. 1997. *Практическият разум*. София: Критика и Хуманизъм.
3. Бурдийо, П. 2009. „Да се разбира“ (стр. 41-58). В: Маринова, С. (ред.) *Критически изследвания на новите социални неравенства*. Годишник на СУ „Климент Охридски“, книга Социология, том 102
4. Бурдийо, П. и Вакан, Л. 1993. *Въведение в рефлексивната антропология*. София: Критика и Хуманизъм.
5. Вакан, Л. 2012. Преразглеждане на съюза между *workfare* и *prisonfare*. *Критика и хуманизъм*, кн. 38, №1, с. 157–184
6. Грекова, М. 2018. „Защо е неуспешна политиката на „образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“ (стр. 233-252). В: Бояджиева, П. Канушев, М. и Иванова (съст.) *Неравенства и социална (дез)организация: в търсене на заедност*. Юбилеен сборник в чест на професор Румяна Стоилова. София: Изток-Запад.

7. Деянов, Д. 2006а. „Перформативната логика на идеологическия дискурс“ (стр. 303-315). В: Грекова, М., Кабакчиева, П. (съст.). *Отвъд дисциплинарните (само)ограничения. Сборник в чест на проф. Елена Михайловска*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
8. Деянов, Д. 2006б. „Седмичните кинопрегледни като нормализиращи машини“ (стр. 138-153). В: Бояджиева, П., Деянова, Л., Колева, С., Коев, К. (съст.). *Светове в социологията. Сборник в чест на проф. Георги Фотев*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2006.
9. Илиева, Н. 2013. *Ромите в България: брой и локализация от Освобождението (1878г.) до началото на XXI век*. София: Национален институт по геофизика, геодезия и география – БАН.
10. Канушев, М. 2018. „Стигматизираната девиантност или как се конституира множествена изключеност“ (стр. 85-104). В: Бояджиева, П. Канушев, М. и Иванова (съст.) *Неравенства и социална (дез)организация: в търсене на заедност. Юбилеен сборник в чест на професор Румяна Стоилова*. София: Изток-Запад.
11. Пампоров, А. 2006. *Ромското всекидневие в България*. София: IMIR.
12. Пампоров, А. 2009. *Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България*. Достъпно на: <http://www.osi.bg/downloads/File/SocialDistancesReport.pdf> [последно посетен на 05.11.2018г.]
13. Пенкова, С. 2013. *Практическата логика и порядъкът на дискурса (Бурдийо и Фуко)*. Пловдив: Контекст.
14. Петков, Т. 2014. Дарове, релационни идентичности, времеви интервали. *Хетеродоксия*, 1-2/ (под печат)
15. Тилкиджиев, Н., Миленкова, В., Неделчева, Т., Христова, С., Петкова, К. and Милева, Н., 2011. *Успелите романи*. София: Изток-Запад.
16. Уийдс, М. 2011. Държавната политика спрямо ромските общности в България от Османската империя до народната република. *Население*, кн.3-4: 90-103.
17. Фуко, М. 1992. *Генеалогия на модерността*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
18. Фуко, М. 2003. *Трябва да защитаваме обществото (цикъл от лекции в Колеж дьо Франс 1975-1976)*. София: ЛИК.
19. Avdzhieva, A. Mancheva, S., Panchev, D., Asenov, K., Petrova, P. 2016. “Roma Mahalla”- *Deconstructing Myths Through Fieldwork*. Presented at the “Local Perspectives: Evaluation Symposium”(7th-10th November, 2016, Plovdiv), organized by Goethe Institute and LOCOP.
20. Deyanov, D.T., Petkov, T. and Sabeva, S., 2013. The psychopathology of everyday life as a problem before socioanalysis. *Psychopathology: Theory, Perspectives and Future Approaches* (ed. D. Stoyanov). New York: Nova Science Publishers.
21. Ferrell, J., 2009. Kill method: A provocation. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, 1(1), 1-22.
22. Ferrell, J., 2012. Outline of a Criminology of Drift. In: Hall, S. and Winlow, S. (eds.) *New Directions in Criminological Theory*. London: Routledge.
23. Hall, S., Winlow, S. and Ancrum, C. 2008. *Criminal Identities and Consumer Culture*. Cullompton: Willan.
24. Panchev, D. 2012. *Persecuting the Socially Excluded. Europe’s Gypsy Populations*. London: University of East London (unpublished BA thesis).
25. Van Baar, H, 2016. Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe. *Antipode*, Vol.00, No. 00, pp. 1-19.

26. Wacquant, L. 2008. *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Bristol: Policy Press.

Публикации по темата на дисертацията

1. Панчев, Д. 2015. «Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към «Другия», стр. 186-191. В: *Социалните науки и развитието на обществото – теоретични и практически измерения*. Свищов: АИ «Ценов»
2. Панчев, Д. и Кабуров, К. 2017. „Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към Другия“, стр. 37-46. В: *Форум наука „Млади учени“*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.
3. Панчев, Д. 2018а. „Война на световете“ – културен скрипт или предстояща криза?“, стр. 132-152. В: Пенкова, С. (съст.) *Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към Другия*. Пловдив: Контекст.
4. Панчев, Д. 2018б. „Активистка етнография и убийството на метода“, стр. 445-464. В: *Полетата на етнологията. Годишник на Асоциация „Онгъл“*, том 16, год. XII. София: ROD.

5. Панчев, Д. 2018в. Относно „щедрата социална държава“. В: *Иновации в теренните изследвания. Доклади от конференция*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (под печат)
6. Пенкова, С. Орбова, Т., Панчев, Д. 2018. „Въведение. Хейтърският дискурс и отношението към Другия“, стр. 6-42 . В: Пенкова, С. (съст.) *Езикът на омразата – хейтърският дискурс и отношението към Другия*. Пловдив: ИКСИ.